

*Lisbeth Falster Jakobsen**

Frasemer som konstituentter i løbende tekst

Abstract

Phrasemes are prefabricated items on the expression side as well as the content side. On the content side their imbedding in a text depends on the syntactic slots which the phraseme provides, from valency slots somewhere in the sentence construction to an independent function as a texteme. On the content side the dependency consists in the semantic consistency with the text world. The most interesting phrasemes are those which have a double content layer. Here the literal content does not fit into the isotopies of the text world, and the embedding is made via the idiomatic content layer which the recipient of the text is presupposed to be familiar with. If the phraseme has a semantic transparency, it may be the paradigmatic point of departure for variations of the various constituents of the phraseme. It may also be enlarged by constituents which match the isotopies of the primary text, whereby it reinforces the coherence of the content. Various functions of phrasemes and phraseme variation in running text are demonstrated.

1. Indledning – den tekstlingvistiske synsvinkel

Termen **frasem** dækker over en meget broget samling af “faste vendinger”. Til fælles har de det, at de er faste helheder, der reproduceres af den talende og forudses forstået af modtageren (Farø 2003). Reproduktion forudsætter, at fraserne er præfabrikerede og som sådanne altså ikke originalkompositioner i teksten. Det reproducerede medfører, at frasemet har en vis stivhed eller fastlåsthed i sin komposition, både udtryksmæssigt og indholdsmæssigt, som eventuelt kan volde vanskeligheder, når frasemet skal indlejres i en tekst.

På udtrykssiden er spørgsmålet, hvor komplet frasemet er i sig selv. Udgør det en helsætning eller et standardsyntagme, der sædvanligvis

* *Lisbeth Falster Jakobsen
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
ljj@hum.ku.dk*

har en selvstændig tekstfunktion, er det syntaktisk problemløst: Det kan indlejres direkte som et *tekstem* på linje med tekstens andre direkte konstituentter, som f.eks.:

- (1) (af en anmeldelse af Holbergs Maskerade:)
 Skuespillerne på Odense Teater nyder at sætte fut i gamle Holberg, og det kan mærkes. Halvvulgært mimespil for alle pengene. *Hop-sa-sa* og *jeg skal komme efter dig*. Særlig Mads M. Nielsen som tjeneren Henrik har publikum i sin hule hånd (Politiken 26.1.2005: II,4)¹

Omfatter frasemet mindre end de to nævnte muligheder, bliver spørgsmålet, hvilke syntaktiske åbninger, f.eks. valenstompladser, frasemet har, der kan muliggøre en gnidningsløs syntaktisk indlejring.

På indholdssiden er problemet, hvilken art semantik frasemet har. Det kan have i alt ét indhold og kan som sådan glide problemløst ind de steder, hvor der er semantisk tilpasning til konteksten, som f.eks. *hulter til bulter* eller *med møje og besvær*. Men det forekommer også, at frasemet har et dobbelt indhold: dels det indhold, der fremstår som resultat af den indholdsmæssige komposition inden for ordvalget i frasemet selv; dels kan der oven på dette indhold ligge et **idiomatisk** indholdslag, dvs. et indhold, der afviger fra det indhold, som er et resultat af konstituenternes samlede komposition². Et dobbelt indholdslag har f.eks. *være snydt ud af næsen på ngn*.

Hvis man skal beskæftige sig med fraser tekstlingvistisk set, er det ene hovedområde at tage fat på således **kohærens**, nemlig frasemets indlejring i den løbende tekst, både på den udtrykssyntaktiske og den indholdssyntaktiske side. Det andet hovedområde drejer sig om, hvilken tekstfunktion fraserne har, både semantisk og pragmatisk. Semantisk set vil det her især dreje sig om de fraser, der har dobbelt semantik, idet fraser med kun ét indholdslag næppe byder på semantiske indlejningsproblemer.

2. Termen *frasem*

Selve termen er genstand for forskellige dækningsgrader. En forståelse af ordet, som Ken Farø tilslutter sig, er, at fraser er flerordsforbindelser

¹ Kursivering angiver det sted i eksemplet, fremstillingen drejer sig om.

² Ken Farø (2004: 53) taler om henholdsvis en litteral, "bogstavelig" og en idiomatisk, "konventionel" læsning.

(Farø 2003: 20), men man kan også finde den opfattelse, at der findes étords-frasemer (Gluckberg 2001: 68ff). Opfattelsen af, at det drejer sig om flerordsforbindelser, hviler i sidste ende på princippet om kompositionalitet, mens étordsfraser snarere bygger på princippet om idiomatisering, fordi frasemet fjerner sig fra konstituenternes ligefremme semantiske komposition i konstruktionen i en grad, så det idiomatiske indhold ikke kan afledes af den semantiske komposition. Dette er så et spørgsmål om indholdstransparens, et andet spørgsmål, der knytter sig til idiomatiseringen: Kan det idiomatiske indholdslag afledes af den ligefremme semantiske komposition som i *være en torn i øjet på ngn*, eller kan det ikke, som i *slå til Søren*. Således ville *farvel* efter Gluckbergs synspunkt være et frasem, men kan ikke karakteriseres som sådant hos Farø, da det ikke er en flerordsforbindelse. Derimod vil *sige farvel til ngn/ngt*, som det ses i (2), være et frasem hos Farø både i bogstavelig forståelse og i mere idiomatisk forstand som ‘opgive ngn/ngt’:

- (2) Busserne på Frederiksberg har de senere år været igennem en meget turbulent periode.
Mange buspassagerer *har sagt farvel* og bruger i stedet metroen
(Frederiksbergbladet 5.10.2004: 10)

Personligt har jeg lidt vanskeligt ved at beslutte mig for en af de to opfattelser af fraser; jeg kunne godt tænke mig étordsfraser i form af komposita, fordi en del komposita opviser samme ejendommelighed som visse fraser, nemlig at have flere indholdslag. Jf (3), der spiller på to læsninger af *skod* i *skodliv*: ‘et liv med skod’ og ‘et dårligt liv’:

- (3) FARVEL TIL ET SKODLIV
Margrethe Røpke (foto) og Tina Sørensen har erstattet tobakken med plastre og mentolcigaretter. På et syv ugers kursus på Rygestopklinikken på Frederiksberg Hospital får de hjælp til at takle rygetrangen og sparke den usunde vane ad tobaksland til (Frederiksbergbladet 25.1.2005:1)

Men jeg ser selvfølgelig, at det vil skabe en anden vanskelighed i kategoriseringen, nemlig hvornår et kompositum fjerner sig så meget fra konstituenternes grundindhold, at det kvalificerer til at være et frasem, jf også *stalinorgel*:

- (4) (fra en anmeldelse af en biografi:)
Bogen er *et sandt Stalinorgel* af detaljer (Politiken Bøger 2.10.2004: 1)

Jeg vil her holde mig til forståelsen af frasem som en flerordsforbindelse. Således er *et sandt* + SB i (4), hvor substantivet står for en eventuelt drabelig overflod af et eller andet, et frasem i sig selv.

3. Kompositionalitet

3.1. Udtrykssyntaktisk kompositionalitet

At frasemer reproduceres og ikke produceres nyt fra grunden, vil sige, at de ikke er originalkompositioner i teksten som f.eks. i fraserne *sige farvel til* eller *et sandt [SB]*. Frasemer har både en intern komposition og nogle eksterne kompositionsmuligheder.

For syntaktisk at kunne indføjes i teksten skal frasemet have udækkede tompladser, f.eks. valenstompladser. Tompladstypen afhænger af, hvilken ordklasse kerneordet i frasemet tilhører. I *et sandt [SB]* er kerneordet et adjektiv, og kombinationen med artikel lægger op til, at *et sandt* kan indgå som foranstillet attribut til et substantiv. Der refterer så blot at finde et indholdsmæssigt passende substantiv. I (2) *har sagt farvel til* er der en valenstomplads til subjektet. Et passende subjekt kan så findes i den gennemgående historie i teksten, som her *buspassagerer*. I det pågældende eksempel kommer der yderligere det til, at realisationen af *til ngn/ngt* i det fulde frasem *sige farvel til ngn/ngt* er fakultativt. Det kan udelades, hvis der kan infereres det, som afskeden gælder. Som *busserne* i eksemplet. Begge disse tomplader muliggør, at frasemet kan konstrueres sammen med konstituent, der indholdsmæssigt er hentet fra basishistoriens tekstverden, og dette gør kohærens i teksten ubesværet.

Sådanne interne syntaktiske forhold ved det enkelte frasem gør det således muligt at indlejre det i den omgivende tekst, eller sagt på en anden måde: Da frasemet er forudkonstrueret i forhold til teksten, kunne det komme til at virke som et fremmedlegeme, noget uaktuelt, hvis ikke det aktualiseres ved at kombineres med aktuelle konstituent i teksten.

Frasemets indre komposition kan give anledning til en vis variation. I (4) kan der næppe varieres på *et sandt [SB]*, bortset fra genusrektion og numeruskongruens; man kan højst benægte konstruktionen. De fra-

semer, der indeholder et verbal, har langt bedre muligheder, f.eks. konstruktioner i de forskellige verbalformer. Det ser vi f.eks. i (2).

Disse eksempler viser syntagmatisk variation, men man kan også lave en paradigmatiske udskiftning af en konstituent i selve frasemet. Det kommer jeg tilbage til under afsnit 4.

3.2. Semantisk kompositionalitet og kohærens

Mange fraser har kun den semantiske værdi, som sammenstillingen af de enkelte konstituenten giver det, som *være ved at dø af [SB] og bulder og brag*³:

- (5) (af en anmeldelse af romanen ”Blodskyld”):
Længsel er en vigtig ingrediens i romanen. Det er ikke det samme, som at der ikke sker noget som helst i ‘Blodskyld’. Det gør der, men ikke med *bulder og brag*. Det er mere en fremadskridende spænding, der lever i kraft af sin miljø- og menneskeskildring. Man er ikke ligefrem *ved at dø af utålmodighed* efter en løsning ... (Politiken Bøger 13.11.2004: 8)

Det giver ingen videre problemer med kohærens. Mere interessant er de tilfælde, hvor frasemet har en dobbeltsemantik, både det litterale og det idiomatiske indhold. Hvis man forstår frasemet litteralt, fremkalder indholdet forvirring eller fremmedgjorthed i modtagerens generelle verdensbillede og derfor også i interpretationen af teksten. Dette sker i mild grad i (2): Man tager sjældent bogstaveligt afsked med en bus. Mere påfaldende er det i:

- (6) (fra den samme anmeldelse):
I dette tilfælde er det Mildred Nilsson, en kvindelig præst, en rigtig emsig en, som har sat konerne op mod mændene. Det mener mændene i hvert fald. Præstens kvindegruppe er *en torn i øjet på flere mænd*, både på dem, der banker deres koner, og dem, der er aktive i jagtklubben (Politiken Bøger 13.11.2004: 8)

At en kvindegruppe kan være *en torn i øjet på nogen* er bogstaveligt uforeneligt med vores verdensbillede. Men det idiomatiske indholdslag er det ikke. Hvilken funktion har så frasemet på indholdssiden i teksten? Skønt et frasem som *være en torn i øjet på ngn* i det bogstavelige ind-

³ Om fraseologisk reduplikation, se videre i Farø “Fraseoskabeloner og fraseologisk reduplikation: To grammatisk-leksikalske grænsetilfælde” (under udarb.)

hold er ganske konkret, så står det på det idiomatiske plan for et abstraherende indhold, en generalisation af effekten af noget konkret. Hvis frasemet drejer sig om en handling, er generalisationen ofte en sammenfatning af effekten af en række konkrete handlinger⁴. Jf. igen (6) samt (7):

- (7) (fra den samme anmeldelse:
Samtidig *svæver* provsten *over vandene*, men nu må han dykke ned i virkeligheden, for områdets kirker skal have orden i regnskaberne, de skal være selvstændige (Politiken Bøger 13.11.2004: 8)

Svæve over vandene som generalisering fritager for at skildre en række konkrete handlinger; det ville nok også være meget omstændeligt (jf. note 4). Samtidig med denne generaliserende funktion på det idiomatiske indholdslag beholdes den konkrete ekspressivitet fra det bogstavelige indholdslag, som ikke ville være der, hvis man havde formuleret det samme med ord, som kun var generaliserende i sig selv.

Idiomatiserede fraser som tekster afviger i leksemernes grundindhold som regel stærkt fra de isotopier, der er indeholdt i basistekstens tekstverden. Derfor begrænses frasemets isotopi i det semantiske grundlag sig som oftest til den sætning, frasemet er indlejret i. Det videreføres normalt ikke i de følgende tekster, jf. (1) og (6). Det kan dog ske, at frasemet får en vis isotopisk udstrækning som i (7) *men nu må*

⁴ Farø (2004: 53 og 59) mener, at det idiomatiske indhold er referenssvagt, idet "virkeligheden pakkes ned i nogle præfabrikerede skemaer, og det lyder vældigt overbevisende, mens indholdet kan være meget variabelt. Hvordan definerer man fx indholdet af *at holde skruen lige i vandet* [...] Det er snarere en attraktiv *form*, som man kan fylde med et forholdsvist forskelligt indhold: De semantisk-pragmatiske rammer er her temmelig brede". Dette er jeg noget uenig i. Idiomet kan kun være referenssvagt i den forstand, at det ikke refererer til nogen anden konkret situation end dets eget indhold, f.eks. *at holde skruen lige i vandet*. Det der sker, er, at denne egsituation kommer til at fungere som en generalisation over situationen mht. modalitet, resultat eller andet. Deri ligger det idiomatiske egetindhold. Heraf de to indholdslag, man kan iagttage i mange idiomer. Men netop det, at man kan bruge idiomet til at referere til netop det givne aspekt i en situation: modalitet, resultat etc., gør, at man kan bruge det om samme aspekt i en række forskellige konkrete situationer. Her kommer det attraktive ind, fordi idiomet kommer til at virke som "et præfabrikeret skema": Man behøver ikke at gå i detaljer med aspektet i den givne konkrete situation. Det vil generelt være meget betænkeligt at forestille sig, at man kan fylde forskelligt indhold i samme "form", hvis "form" skal betyde udtryk. Bedre er det at skelne mellem indhold og referens.

han dykke ned i virkeligheden. Det er karakteristisk, at det er det idiomatiske frasemindhold, der eventuelt videreføres i tekstverdenens isotopier, medens leksemerne som sådan normalt ikke anvendes ud over i frasemet selv.

To idiomatiske frasemindhold kan også kombineres til en lille isotopi:

- (8) Frank Grevil og hans tidligere arbejdsgiver Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) befinder sig i diametralt modsatte situationer: For mens den dømte efterretningsmand nu muligvis kan se frem til *et liv i skyggen*, skal FE til at vænne sig til en tilværelse i *offentlighedens søgelys* (Politiken 1.12.2004: I,6)

En anden mulighed for at skabe kohærens er at lade en konstituent fra tekstverdenens basisunivers indgå syntagmatisk i det idiomatiske frasems komposition, som i (9):

- (9) (en filmomtale:)
 Politimanden Turner kan bedst lige ro og orden. Men så bliver bumsen Amos myrdet, og det eneste vidne er hans hund - den bidske, overvægtige og ildelugtende mastiff Hooch. Turner tager med en vis uro hunden til sig i et håb om at opklare forbrydelsen. Efter en række sammenstød mellem det umage par finder de *fælles fod- og poteslag* (Politiken 7.1.2005: II,18)

Sammenlign her (10) og (11), hvor (11) knytter frasemet tættere til tekstens grundisotopi end (10):

- (10) (katastrofen er tsunamien:)
 Pressemøde i Statsministeriet. Katastrofens dag ni. Fyordet valg er netop faldet. Statsminister Anders Fogh Rasmussen kigger hvast på spørgeren:
 "Jeg udtaler mig principielt aldrig om valg ... og da slet ikke i den her situation", lød det. Så *var*, skulle man tro, *den ged barberet*. Men det er den ikke. Valget nærmer sig med samme ubønhørighed, som, nå ja, en naturkatastrofe (Politiken 8.1.2005: I,7)
- (11) (DPU's rektor udtaler sig om et forslag om en vismandsinstitution på uddannelsesområdet:)
 "Det er det dumme forslag, jeg har hørt i mands minde, for jeg er overvismand for, hvordan det danske uddannelsessystem hænger sammen", udtalte han 14.8. i Jyllandsposten. Dermed *var den ged barberet med rektorens ragekniv, der karakteristisk nok blev svunget med både frækhed og selvsikkerhed* (Politiken 9.1.2005: IV,9)

I det følgende meget elaborerede eksempel fra en kronik af Ib Michael ses, hvordan både det bogstavelige og det idiomatiske indholdslag i to

kombinerede fraser udnyttes på én gang i en lidt ekspanderet isotopi. Det lykkes forfatteren at fastholde en konkret handlingsgang inden for fraserne grundindhold over to tekster ved siden af de generaliserende vurderinger, som de idiomatiserede indhold giver:

- (12) (om Danmarks deltagelse i Irakkrigen:)

Men det kommer i den sidste ende, når historiens dom hæver sig over nærperspektivet, til at handle om vores medansvar for krigsforbrydelser.

Det er derfor, udenrigsministeren vrider sig for åben skærm; *kirsebærrene, vi har spist med de store, ligger som sten i maven, og vi har malet os op i det hjørne, hvor vi hverken kan sluge dem eller spytte dem ud igen*. Det hele bliver ikke nemmere af, at Danmark bejler til en plads i Sikkerhedsrådet (Politiken 9.10.2004: III,3)

4. Semantisk transparens

De idiomatiske fraser kan have en mere eller mindre tydelig indholdstransparens set ud fra konstituenternes grundindhold. F.eks. er *gå til makronerne* næppe transparent for nogen dansk sprogbruger. Og *tage benene på nakken* er også ret uigennemsigtigt i sig selv. Jo større den semantiske transparens er, jo lettere man "kan få et billede på den indre skærm" (Farø 2003a), des lettere er det at bygge isotopisk videre på frasemet, hvad enten man kun benytter det idiomatiske indhold som i (6) eller begge indholdslag som i (7).⁵

Den semantiske transparens gør slægtskabet mellem funktionerne i fraser og *metaforer* meget tydeligt. Begge har et eget indhold og er indlejret i en indholdssammenhæng, som er anderledes. Men der skal være et fælles indholdspunkt, der gør det muligt at knytte frasemet hhv. metaforen sammen med det omgivende indhold. I frasemet er det relativt simpelt derved, at frasemet selv i tilfælde med dobbelt indholdslag ved siden af det bogstavelige indhold har et idiomatisk indhold, som er stabilt entydigt, som i *spise kirsebær med de store*. Stabiliteten i indholdet

⁵ Farø opsætter i 2003b, s. 51-57, en skala over semantisk transparens i ordsprog, men den kan bruges generelt om fraser.

følger nærmest logisk af, at frasemer er reproducerede, altså sprogligt fællesgoods⁶.

Frasemer med dobbelt indholdslag må fra begyndelsen have været metaforer, hvis indhold så er blevet fastlagt til normalt en idiomatisk mulighed. Noget anderledes forholder det sig med nyproducerede metaforer. Her skal tekstmodtageren selv finde de lighedspunkter, der er mellem billedmodtageren i metaforen, som tilhører grundteksten, og billedgiveren, selve metaforen, for at finde den indholdsmæssige indlejring i teksten. Både billedgiver og -modtager har et antal forskellige træk, hvoraf kun enkelte har relevans for metafordannelsen, nemlig ved at skabe det lighedspunkt, der skal til for at forstå metaforen. Andre træk bliver neutraliseret. Et eksempel, som jeg personlig mener er en metafor i teksten, er (13):

- (13) (om Christian Nissen, den afskedigede direktør for DR, og hans afskedsreception:)
Skal man tro den lange stribe af talere ved gårsdagens afskedsreception, er det en forandringsivrig mand, *der kører med langt lys* og måske ikke har empati og indlevelsesevne som sine stærke sider, der nu har forladt DR (Politiken 22.10.2004: II,4)

Køre med langt lys har ikke for mig et fastlagt idiomatisk indhold; jeg skal tænke mig frem til en mulig egenskab ved 'at køre med langt lys', der kan matche en lederfigur, og standser ved noget med 'at have sit synsfelt begrænset meget langt fremme', altså 'at være meget fremsynet'.

Endnu et eksempel er:

- (14) (Margrethe Auken om Barrosos tilbagetrækning af sin første EU-kommission:)
Det er en sejr for parlamentet. Men det har chokeret mig, at Barroso slet ikke har lyttet. Alt det, han har sagt om samarbejde, er bare *levertran i munden* (Politiken 28.10.2004: I,2)

⁶ I 2004 behandler Farø bl.a. sider af den diakrone udvikling af idiommer. Disse kan undertiden skifte indhold over tid, som det f.eks. er ved at ske med *gøre ngn en bjørnetjeneste*. Farø henviser til forskellige årsager til, at de kan blive ustabile. Jeg vil dog mene, at idiomers funktion i synkroner tekster netop bygger på den generelle stabilitet i indholdet; ellers ville det være umuligt at forstå deres semantiske opgave i den løbende tekst, og i øvrigt også den generelle popularitet, de nyder i tekster. At de kan være ustabile set over længere perioder, er vel muligt, men derved er de nok ikke anderledes end ordforrådet som sådan, jf. ord som *fil*, *forfordele* eller *jakke* (som i yngres sprogbrug nu også synes at inkludere *frakke*).

Begge eksempler har under alle omstændigheder potentiale til at blive idiomatiske fraser. Idiomatiske fraser må historisk set i deres funktion først have været metaforer, som så er vokset sammen med ét idiomatisk indhold ud af evt. flere forskellige muligheder. Det ene indhold er det, som dernæst læres i denne type fraser.

5. Paradigmatisk funktion

Idiomatiserede fraser fungerer ved at være meget stabile i deres indhold, og hvis overhovedet muligt, så kun underlagt en mere beskedne konstituentvariation. De fraser, der omtales i dette afsnit, er især en gruppe, der kombinerer syntaktisk kompositionabilitet med semantisk transparens. Det er dem, der meget ligner metaforer. Men de adskiller sig fra metaforerne ved deres stabilitet, som hænger sammen med reproducerbarheden. Hvis disse egenskaber lægges sammen, har man i et fraser af denne type grundstenen til en **paradigmedannelse**.

Et fraser, som er populært for tiden, er en fraseoskabelon, der har følgende mønster, som kan varieres på forskellig måde:

- (15) *X er ikke* [ARTIKEL] [ADJEKTIV I SUPERLATIV] [SUBSTANTIV (tingord)] [ADVERBIAL (om en kollektion på en afgrænset lokalitet)]:
ngn er ikke den skarpeste kniv i skuffen
ngn er ikke den hurtigste knallert på havnen
ngn er ikke det klareste lys på juletræet

Skabelonen synes nu at være så fast, at den også tillader en kikset realisation, som ville være ret forstyrrende, hvis man ikke kendte skabelonen allerede:

- (16) (begyndelsen til en anmeldelse af filmen Pusher II:)
 Nogle mænd får bare aldrig en chance. Ganske vist *hører* gangsteren Tony (Mads Mikkelsen) *hverken til de hårdeste eller hurtigste mænd i akvariet*, men han kunne nok med nogen ret forvente, at Smeden (Leif Sylvester Petersen) ville holde bare en anelse af ham, når de to mænd nu engang er far og søn (Weekendavisen 23.12.2004: II,5)

I akvariet virker i sig selv helt uforståeligt i forhold til *hårdeste og hurtigste mænd*. En anden skabelon er det gamle komparationsmønster, som har en semantisk rettetthed 'fra slemt til værre':

- (17) adjektiv i positiv + samme adjektiv i komparativ + et helt andet ord, der repræsenterer superlativen⁷:
dum – dummere – mat

med en nylavet variant med samme rettedhed fra en boganmeldelse

- (18). Den er tydeligvis konstrueret over den velkendte skabelon:

- (18) (om anorektikere):
tynd - tyndere - død (Politiken Bøger 20.11.2004: 1)

6. Stabilitet og reproducerbarhed

De idiomatiserede fraser er som sagt karakteriseret ved deres indholdsmæssige stabilitet og reproducerbarhed. Det er egenskaber, der stiller krav til modtagers sproglige viden og generelle videnslager. De uigennemsigtige fraser som *gå til makronerne* og *tage benene på nakken* viser dette. De må dog betragtes som standardviden for folk med dansk som modersmål. Næste skridt i krav til modtager består i, at frasemet varieres ved paradigmatiske udskiftning af en eller flere af konstituenterne i konstruktionen, som i:

- (19) (om nogle katte, der havde stiftet ildebrand i en lejlighed):
 Det viste sig, at de to katte havde leget i lejligheden. Også på køkkenbordet, hvor de havde fået revet et stykke stof ned på komfuret. Og da den ene kat faldt ned fra komfuret, har den i faldet ramt så uheldigt, at den har fået tændt for kogepladen, oplyser politiet i Sønderborg. Gerningsmændene *havde* med sædvanlig kattekløgt *taget poterne på nakken*, da det begyndte at brænde (Politiken 22.11.2004: 1,4)

Tekstforfatteren kunne godt have nøjedes med *havde taget benene på nakken*, men han varierer altså, samtidig med at han forbliver inden for historiens snævre univers.

- (20) er bygget over et ret almindeligt frasem i talesproget: *hvem har pisses på din sukkermad?*:

- (20) (om det eventuelle salg af TV 2):
Hvem har pisses på kulturministerens parabol? Eller er det igen ideologisk bragesnak fra en Brian Mikkelsen som kun ser, hvad han ønsker

⁷ Så vidt jeg ved, findes stillingsbetegnelsen *mat* om en ansat menig i forsvaret ikke mere, ligesom beskæftigelsessituationen i Danmark er blevet en anden, således at en stilling som *mat* ikke ville være sidste udvej for den, ingen andre ville have. I så fald bliver dette frasem hurtigt så uforståeligt, at det vil udgå af dansk.

at se, det forjættede land, hvor konkurrence er Gud og Brian hans profet (Politiken 24.11.2004: II,20)

Et andet mere krævende eksempel er det følgende, som er en overskrift. Den ene halvdel af det samlede tilgrundliggende frasem *har man sagt A, må man også sige B* er varieret til nærmest det modsatte indhold. Desuden skal man forstå A's og B's nye referens i forhold til det grundlæggende frasem. Her skal man altså have et mere omfattende videnslager for at kunne interpretere:

(21) *Har man sagt A, siger B nej.*

Der er vigtigere ting i livet end Mogens Lykketoft.

En banal betragtning, kan man mene, men alligevel værd at notere, når budskabet kommer med vrede i stemmen fra Lykketofts papirløse politiske samlever gennem mere end et helt årti, den radikale leder Marianne Jelved (Politiken 25.9.2004: I,4)

Et yderligere eksempel har en endnu løsere allusion til det tilgrundliggende frasem *stå med hatten i hånden*, altså 'tigge om noget':

(22) Det er langtfra sikkert, at kirkeminister Tove Fergo (V) i dag får fyldt 3,7 millioner kroner i *den hat, hun holder i hånden*. Ministeren skal for anden gang inden for et par uger stå skoleret foran Folketingets Finansudvalg (Politiken 17.11.2004: I,8)

(23) og (24) stiller store krav til finkulturel almenviden. (23) er formet over operatitlen *Drot og Marsk*; (24) er et bevinget ord (jf. Farø i dette nummer) *blod, sved og tårer*, der i forkortet form stammer fra en af Churchills taler:

(23) (om det ny operahus' åbning:)

DROT OG MÆRSK

[...]

Åbningsprogrammet pegede dog i kulturministeriel retning med en nationalt betonet opdækning med sakrosankt arvesølv: Kuhlau, Carl Nielsen, Peter Martins, Jacob Gade [...] Og med *Drot og Mærsk* i spidsen for al landsens magt, rigdom og prestige udmærkede det indbudte publikum sig ikke ved social bredde (Politiken 17.1.2005: II,1)

(24) (om valgkampen i de gode gamle dage:)

Men jeg savner 80erne, jeg savner stemningen af undergang og rædsel - og stiletter på Daddys Dance Hall, jeg savner kulden i trappetårnene, overtrækket på checkkontoen og nationaløkonomernes krav om *blod, svedere og Tårbæk* - ja, det var dengang, der var kedelige og behårde valgkampe til, hvor de eneste løfter vi fik, var løfter om bank og højere bankrenter (Weekendavisen 28.1.2005: I,6)

En lidt anden måde, der stadig bygger på reproducerbarhed kombineret med pragmatisk viden, er direkte at lade et ikke-sprogligt forhold være udgangspunktet for en konstituent, som frasemet kombineres med. *Købe/få på klods* eller *brikkerne falder fra hinanden* må betragtes som stående vendinger. *Billund* er syntagmatisk sat ind på en tomlads i frasemet i (25) og (26) og sikrer derved frasemets aktualisering i tekstens univers. Men det interessante er her brugen af fraserne, som foruden eget idiomatisk indhold tager metonymisk fat i et fremherskende karakteristikum ved virksomheden Lego, nemlig de allerede eksisterende leksemer *klods* eller *brik*, nu forstæet i grundindholdet i leksemerne. *Lego* er igen metonymisk relateret til *Billund*:

- (25) *BILLUND - EN BY PÅ KLODS*
Billunds bundlinje svinger med Legos. Symbiosen mellem by og legetøj handler både om kolde kontanter og identitet (Politiken 9.1.2004: 1,12)
- (26) *BRIKKERNE I BILLUND FALDER FRA HINANDEN*
Chokunderskud hos Lego udløser fyring af topdirektør og ryster lokalsamfundet (Politiken 9.1.2004: 1,1)

7. Docere og delectare

Funktionen i de fraser, der har et dobbelt indholdslag, er normalt det, at det idiomatiske lag fungerer som en generalisation over forhold/aspekter i tekstverdenen, der så ikke behøver at blive udspecificeret, som i (1), (2), (6) – (9), eller som en kommentar til forhold i tekstverdenen, som i (10) – (12), (14) og (19) – (22). Frasemet må i sidste ende forstås som en del af informationen om tekstverdenen; altså er grundfunktionen oplysning, **docere**, en af grundpillerne i den klassiske retoriks begrebsdannelse. Samtidig ligger der også en anden funktion i de fleste af eksemplerne, hvor der er en mere avanceret udnyttelse af fraser med tilhørende større krav til modtageren. Hvad er tillægsfunktionen her? Den kan blot være at more ved den indholdsmæssige sammenstilling mellem konstituenten fra basisteksten og frasemet:

- (27) (af en anmeldelse af romanen ”Nordkraft”:
Der blev sandelig ikke sparet på krudtet, da Jakob Ejersbos roman ‘Nordkraft’ røg ud af kanonen på Gyldendal og ramte samtlige danske boglader med et brag, som sendte stort set alle anmeldere hujende op af skyttegravene til den store forsoning om, at endelig var miraklet sket. Gud havde hørt bønnerne, forfatterskolens minimalstat var i opløs-

ning, nu var det renaissance for realismen, ja Henrik Pontoppidan var back in town!

[...]

[vurdering:] sympatisk ment, underholdende mainstream. Og *her stopper så festen, og blandt gæsterne sås alligevel ikke Henrik Pontoppidan* (Politiken Bøger 4.12.2004: 14)

En del af de idiomatiske frasemer udmærker sig ved drabelighed som (10), (11) og (20). De mest avancerede eksempler er dem, hvor der er foretaget en paradigmatiske udskiftning i frasemet. Aktiveringen af modtageren er her størst: Der skal arbejdes mere for at nå en fornuftig interpretation af teksten. Funktionen i disse frasemparadigmer er tydeligvis at fornøje, **delectare**. Man finder dem derfor heller aldrig i artikler om ulykker, katastrofer etc., men kun der, hvor man kan tillade sig lidt ved siden af tekstens simple grundfunktion, docere. Et rendyrket eksempel er her (24), som er det rene pjank. Ofte finder man denne frasemudnyttelse i overskrifter som en slags **teaser**⁸, (21), (23), (25) og (26); karakteristisk er det dog, at modtageren via basistekstverdenen som regel meget hurtigt får løsningen på den gåde, som den paradigmatiske udskiftning er⁹.

Delectare finder man også i en anden type overskrifter, som i (28) og (29). Her er strategien, at overskriften benytter sig ligeud af et idiomatisk frasem (ikke et varieret frasem fra et frasemparadigme), hvis indhold forudsættes bekendt. Dette frasem skal føre læseren på vildspor i forhold til resten af artiklen, som benytter sig af de samme leksemer, men nu med bogstaveligt indhold, hvilket skaber en helt anden isotopi:

(28) *TALENTER PÅ IS*

Tre danske ishockeytalenter er kommet i de bedste amerikanske klubbers søgelys. Alle tre er med i et katalog over de mest lovende spillere, som klubberne i verdens bedste liga kan sikre sig (Politiken 27.11.2003: I,1)

⁸ Widdowson om overskrifter (2004: 95): "But this necessarily misrepresents the nature of the headline as such: the fact that it is always part of a larger text, and that its discursive function is to attract immediate attention."

⁹ Dette i modsætning til en bestemt type frasemer, nemlig ordsprog, hvis isotopi heller ikke svarer til resten af tekstens. Ordsprog findes også ofte i begyndelsen af en tekst (Farø 2003b: 58), men tjener snarere til at sætte almen bedømmelse af hele tekstens øvrige sagsforhold.

(29) *ET PLAKATFULDT¹⁰ KONVENT*

Det er på scenen, det sker i Boston. Men hurtige uddelere og en række lagerrum i de lange snirklede gange bag ved scenen spiller også en afgørende rolle for, at demokraterne tager sig godt ud på tv.

I velordnede stakke ligger plakaterne klar, monteret på viftevenlige pinde og holdt i det amerikanske flags farver blå, hvid og rød.

Hver hovedtaler har sin egen plakat. De fleste har bare talerens navn, andre bærer også små budskaber.

[...]

Salen er konstant plakatfuld. Men der er ingen grund til at tro, at de delegerede er. Det er faktisk kun i journalisternes cafeteria, man kan få en øl til maden (Politiken 30.7.2004: I,8)

(29) er en illustration til min indledende bemærkning om, at visse komposita opviser de samme paradigmatisk muligheder som flerordsforbindelser (jf. eks. (3) og (4)).

Sådanne eksempler kan give anledning til overvejelser over receptionen af en fast ordforbindelse. Hvornår interpreterer man basisindholdet som det umiddelbare, og hvornår det idiomatiske indhold? Afhænger det af frasemets token-hyppighed, som i *være på is* eller *plakatfuld*, hvor det idiomatiske indholdslag er det hyppigste? Afhænger det af den formodede teksttype, som man går i gang med at recipere, eller afhænger det af det sted i teksten, fraset er indlejret i, som f.eks. i overskrifter, eller muligvis en kombination af de to ting. Eller afhænger det af pragmatisk viden som i *talenter på is*; vi er jo så vant til, at sportsmænd bliver frosset ud af den ene eller den anden grund.

8. Sammenfatning

Frasemer er som sagt et samlebegreb for en større mængde typer flerordsforbindelser, som ikke alle har kunnet behandles her. Frasemernes udsagn befinder sig i samme mentale rum som den omgivende tekst, men skal på trods af afvigende leksik aktualiseres i forhold til basishistoriens tekstverden. Den syntaktiske – eller pragmatiske – indlejring i konteksten afhænger af frasemets egen konstruktion: Hvilke tompladser åbner fraset til besættelse af elementer fra konteksten? Det er disse

¹⁰ Jeg er af Henrik Gottlieb på DANFRAS-symposiet 2004 blevet gjort opmærksom på, at *plakat* faktisk er en forkert oversættelse af *placard*, nemlig et skilt sat op på et stift materiale. Dette rører dog ikke ved frasemets funktion her.

elementer, der først og fremmest sikrer indlejringen og frasemets forbliven i samme mentale rum. Nogle fraserer, nemlig idiomer, har to indholdslag, et bogstaveligt og et idiomatisk. I denne frasemtype falder frasererne, hvis de forstås bogstaveligt, uden for kontekstens tematik. Først kendskab til fraserernes specialiserede indhold sikrer den semantiske indlejring i tekstens øvrige isotopier.

Eftersom der er mange typer fraserer, er der også mange funktioner, fra trivielle fraserer, som kun har ét indholdslag, og til fraserer med to indholdslag, som i indhold på denne måde kombinerer en konkrethed i udsagnet med en funktion som en generaliserende angivelse af typer af foreteelser, handlinger eller fænomener, uden at disse skal udspecificeres eller konkretiseres nærmere¹¹. I modsætning til metaforer, der bygger på produktion, bygger fraserer på reproduktion; begge typer stiller større krav til modtageren om at forstå den indholdsmæssige indlejring i teksten. Reproduktionskravet giver yderligere mulighed for at anvende fraserer som paradigmatisk skabeloner for andre nyproducerede konstruktioner. Det forudsættes her, at modtageren både forstår det faktisk sagte og frasereskabelonen på en gang. Funktionen er her delectare på grund af modtagerens glæde ved genkendelsen af skabelonen.

Fraserer har ikke særlige formelle markeringer; de benytter sig som oftest af de normale konstruktionsmuligheder i sproget. Skønt kendte i forvejen og derfor reproducerbare, kan deres funktion ikke erkendes uden om den sproglige indlejring i den pågældende tekst. Som sådan er de et delemne af tekstlingvistikken.

Datamateriale

Numre af *Politiken*, *Weekendavisen* og *Frederiksbergbladet*.

Litteratur

- Bernhardt, Lise/Knoth, Tine W. 1999: *Et studie i Mental Spaces og deres forhold til kohæsion og kohærens*. Upublic. speciale. København: Københavns Universitet.
- Burger, Harald 1998: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag. (= Grundlagen der Germanistik 36).

¹¹ Dette i modsætning til ordsprog, hvis formulering i sig selv normalt er generaliserende, som f.eks. i *tomme tønder buldrer mest*. Jf. Farø (2003 b: 41).

- Carlson, Gregory N./Pelletier, Francis J. 1995: *The Generic Book*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Falster Jakobsen, Lisbeth 2002: Generic and General Utterances in a Specific Context. In Jansen, Hanne/Polito, Paula/Schösler, Lene/Strudsholm, Erling (red.): *L'infinito & oltre*. Odense: Odense University Press, 151-170.
- Falster Jakobsen, Lisbeth 2003: Hvad er formålet med generiske og generaliserende ytringer i løbende tekst? In Bache Carl/Birkelund, Merete/Nørgaard, Nina (red.): *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 10 Christiansmindesymposiet 2002*. Odense: Odense University Press, 99-116.
- Falster Jakobsen, Lisbeth 2005: Det er sundt med daglig motion. Om fraser og generiske ytringer i tekster. I Cramer, Jens/Kunøe, Mette/Togeby, Ole (udg): *TEORIEN OM ALT og andre artikler om sprog og filosofi*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 135-148.
- Farø, Ken 2003a: Det ligger lige på tungen: Den danske fraseologi. In mål + mæle 3, 2003, 19-27.
- Farø, Ken 2003b: Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer. In *Danske Studier* 98, 38-64.
- Farø, Ken. 2004: Omkring det grønne bord: Dansk-tysk idiomatik og sprogforandring. In *Studier i Nordisk 2002-2003*. København: Selskab for Nordisk Filologi, 51-76.
- Farø, Ken (udk.): "Parkettfähige Deutsche sucht jantefreien Dänen": Eine kontrastive Untersuchung zu Lexik, Phraseologie und Interkultur in der Textsorte Kontaktanzeige. In Lenk, Hartmut/Chesterman, Andrew (red.): *Presstextsorten im Vergleich*. Hildesheim: Olms.
- Fauconnier, Gilles 1994: *Mental Spaces. Aspects of Meaning Constructions in Natural Language*. New York: Cambridge University Press.
- Fleischer, Wolfgang/Michel, Georg/Starke, Günter 1996²: *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Fleischer, Wolfgang 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Gréciano, Gertrud 1987: Idiom und Text. In *Deutsche Sprache* 15, 193-208.
- Glucksberg, Sam 2001: *Understanding Figurative Language. From Metaphors to Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Hunston, Susan 2000: Evaluation and the Planes of Discourse: Status and Value in Persuasive Texts. In Hunston, Susan/Thompson, Geoff (red.): *Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 176-207.
- Widdowson, H.G. 2004: *Text, Context, Pretext. Classical Issues in Discourse Analysis*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.

